

Emne nr. 15.

G J E R D E

Føremålet med denne spørjelista er å få eit oversyn over så mange som mogeleg av dei gjerdetypane som har vore i bruk her i landet. Men det vert ikkje berre spørsmål etter kva slag gjerde folk bruka, men og kvar dei bruka gjerde, Dette delere spørjelista i to: i den fyrste delen vert det spørsmål om gjerdekonstruksjonen, i den andre delen vert det spørsmål om kva slag funksjon gjerda hadde. I båe høve er det store omskifte i manns minne. Bruken av ståltrådgjerde har gjort ende på mange av dei gamle gjerdetypane, og utskiftingane har ført med seg ei stor omlegging av gjerdelinene. Ein legg mest vinn på å få vita korleis tilhøva var før dette omskiftet, men det er og viktig å få vita korleis dei er i dag. I bolk II kan medarbeidaren gjerne ta for seg ein einskild gard som er nokolunde typisk for bygda, slik at opplysningane kan verta så konkrete som råd er.

Det er viktig å få med alle nemningar som bygdemålet har for dei ulike slag gjerde. Når det gjeld nemningane som der er spørsmål etter i den siste luten av lista, vert det altså slike som merkjer ut kva gjerdet tente til å avgrensa, som t.d. spørsmål etter nemningar som merkjer ut kva vyrke gjerdet er laga av, som t.d. risgard, skigard, steingard, torvgard o.s.b. Her bør ein få med så mange nemningar som mogeleg, same om det ikkje beinveges er spurt etter dei, som t.d. nemningar for fråstanden mellom sto staurpar, for den gjerdelengda dei hadde under arbeid på ei og same tid o.s.b. ... Når det gjeld dei gjerdetypane som vart mest bruka, kan ein gjerne og ta med ei skildring av arbeidet med å laga eller vøla gjerdet.

Ordet: vyrke vert i denne spørjelista nytta om alt material som fanst i gjerdet, t.d. i ein skigard: skier, vidjer, staurar. Ordet gjerdefang nyttar ein i lista om materialet i gjerdet, frårekna vidjer og staurar og slikt som tener til å halda gjerdet oppe. I ein skigard er altså gjerdefang = skier.

Bolk I

1. Kva ord bruker dei i bygdemålet som samnemning for alle slag gjerde?

Hadde dei ei anna nemning før?

2. a) Bruka dei gjerde av felte tre (fig. 1) som var lagde opp på stuvar og steinar? b) Var trea heilt avhogde, eller berre halvt? c) Kva kalla dei det å laga eit slikt gjerde og kva for nemning hadde dei på sjølve gjerdet? d) Brukar dei same nemninga no? e) Er denne gjerdetypen bruka enno? f) Finst det restar att av eit slikt gjerde? g) Hadde ein noko mål for kor høgt og tett dette gjerdet skulle vera for å vera fullnøyande? h) Stengde det ute alle slags husdyr, eller stengde det berre for kyr og hestar, ikkje sauer og geiter?

3. Kunne dei laga gjerde av skat og ris som låg att etter skoghogst eller vårrydjing av slåttemark? Ein set fram same spørsmåla som i nr. 2 c-h.

4. a) Bruka dei gjerde med staurar som vart støyrd ned i marka, og ukvista gjerdefang som låg vassrett eller litt på skrå i gjerdet (fig. 2)? b) Stod staurane ein og ein eller to og to saman? c) Var dei då sette i kross eller var dei samanbundne med henger? d) Skulle dette gjerdet ha ein stø kant øvst, t. d. stenger som på ei eller anna vis var feste til staurane? e) Kva kalla dei denne kanten? f) Hadde dei noko nemning på grunnen som gjerdet stod på? g) Kva treslag bruka dei til vyrke? h) Nemning på gjerdefanget? i) Kva kalla dei staurane eller staurpara? j) Kor langt skulle det vera mellom kvar staur eller kvart staurpar? k) Skulle det vera støttstaurar med visse mellomrom, t. d. ved tredjekvart staurpar? Ein set elles fram dei same spørsmåla når det gjeld denne gjerdetypen som i nr. 2 c-h.

5. Fanst det gjerde med ukvista gjerdefang som stod loddrett? Om så er, set ein fram spørsmåla i nr. 2 c-h og nr. 4 b-k.

6. Bruka dei eit slikt gjerde som fig 3 a og b viser? Bruka dei båe typane, eller berre den eine? Også når det gjeld dette gjerdet, vil vi gjerne ha svar på spørsmåla nr. 2 c-h og nr. 4 b-k.

Eit viktig punkt er henkene som heldt staurpara saman. Kva treslag laga ein dei av?

Kva tid på året var det best å laga dei?

Var det vanleg å verma dei over ein open eld så dei skulle verta mjukare?

Kva kalla dei dette (t. d. å døyre, sveia)? Korleis vart henkene vridde kring staurane?

Teikning! Kor mange henker skulle det vera på kvart staurpar? Nyttar dei no andre måtar å festa gjerdefanget til staurene på, festar dei det t.d. med ståltråd eller spikrar dei det fast?

Nyttar dei anna gjerdefang no enn før?

7. Bruka dei gjerde som liknar fig 4 a og b? Ein set fram dei same spørsmåla som i nr. 2 c, h, nr. 4 b-k og dei to siste spørsmåla i nr. 6.

8. I dei Sandvigske Samlingane på Lillehammer finst det eit gjerde frå Nord-Gudbrandsdal, laga av tømmerstokkar (fig. 5 a). Stokkane er lafta i hop. I Sverige har dei liknande typar (fig. 5 b og c). Dersom eit liknande gjerde er kjent i Dykkar bygd, vil ein gjerne ha foto eller teikning og ei utgreiing om konstruksjonen.

9. Bruka dei gjerde med gjerdefang som stod loddrett, festa til vassrette stenger? Jamfør spørsmåla i nr. 2 c-h og 4 f-i.

10. Var steingjerde sjeldsynte i Dykkar bygd, eller vart dei heller ålment bruka? Vart dei mura breie og støe eller vart dei opplagde nokså laust? Har det vore eit skifte i måten å mura gjerdet på, slik at dei tidligare mest laga "einsteins-gjerde", medan dei i seinare tid murar doble eller fleirdoble gjerde? Vart det ny gjerdeform då dei tok til å nytta sundsprengd stein? Kor høgt plar eit steingjerde vera og kor breit er det nede ved marka? Er det vanleg å laga gjerdet høgre og vandare å koma over ved å leggja eit lag einer på toppen, eller kan dei setja eit lågt gjerde av eit anna vyrke oppå? Sjå nr. 2 c-h.

11. Bruka dei å leggja opp jord eller torv til gjerde? Grov dei då ei grøft attmed? Jamfør spørsmåla i nr. 2 c-h. Hende det at dei sette eit gjerde av eit anna slag oppå for å gjera det heile meir effektivt?

12. Planta dei gran eller andre tre eller buskar til gjerde? Kva slag tre vert serleg bruka? Kva kalla dei dette gjerdet? Veit folk når det vart vanleg å planta slike gjerde, eller har dei vore bruka så lenge folk hugsar?

13. Bruka dei gjerde av andre vyrke enn det som er nemnde ovanfor, t. d. av tang eller trerøter? Bruka dei gjerde av tre, der konstruksjonen var annleis enn i nokon av dei typane som er nemnde? Om så er, set vi fram spørsmåla i nr. 2 c-h, og vil gjerne ha ei skildring av arbeidete med å laga slike gjerde.

14. Når kom dei fyrste ståltrådgjerda i bruk, korleis var dei laga (av tettmaska netting, av ståltråd som dei feste til gjerdestaurar i fleire rekkjer over einnannan t.d.)? Kva for eldre gjerdetypar trengde ståltrådgjerda serleg unna? Er det no slik, at om lag alle nye gjerde som vert oppsette, er ståltrådgjerde? Let det seg gjera så nokonlunde å få greie på korleis høvet er mellom bruken av dei ulike gjerdetypane no, d.v.s. kor stor part av gjerdelengda som er ståltrådgjerde, kor stor part som er skigard, risgard, o.s.b.?

15. Korleis var grindene laga? Fig. 7 viser ein heller vanleg type. Dersom denne typen er vanleg i bygda, ville det vera ynskjeleg å få namn på dei ymse delane, merkte med a, b, c ... o.s.b. på teikningen. Er andre typer meir vanlege, bør ein gje eit riss av dei, med namn på dei ulike delene. Ulike grindtypar etter som dei vart mykje nytta eller ikkje? Kva slag "lås" og gangjarn har dei nytta på grindene (vidjer, trelås, krokar o.s.b.)? Teikning!

16. Har dei bruka lause stokkar til led, som dei tok ut og la innatt i gjerdet i gjennomgangar som vart lite nytta? Kva kalla dei det? Teikning som viser konstruksjonen av eit slikt led?

17. Kjenner ein noko tilsvarande til det som er vist på fig. 8 bruka når ein skulle over eit gjerde? Eller bruka dei tilstellingar og oppbygg eller anna? Kva kallast det i bygdemålet? Kjenner ein ordet stett bruka om ein del i eit gjerde, og kva tyder det?

Bolk II

18. Kva kalla dei eit gjerde som skolde mellom to eigedomar?

Døme: merkjesgar, bytesgar, skiftesgar, skjellgar. Brukar dei same nemninga no som før? Var det gjerde langs heile merkeslina mellom to gardar, eller var det til vanleg berre gjerder der innmarka åt den eine garden grensa inn til utmarka åt den andre? Hadde dei ulike namn på merkesgard som gjekk gjennom innmark (t.d. innågjersgar) og merkesgard som gjekk gjennom skog (utågjersgar)? Var det gjerde alle stader mellom eigedomane åt dei ulike brukarane på ein gard med fleire bruk? Kva gjerdetype nytta dei til merkesgard? Kunne gjerdetypen skifta etter lendet som gjerdet låg i, slik at dei t.d. bruka skigard der det var innmark på båe sider av gjerdet, men gjerde av ukvasta gjerdefang (risgard, pasgard) der merket gjekk gjennom skog?

19. Kva kalla dei gjerdet som skilde mellom innmark og utmark på ein gard? Døme: Bøgard. Kva slag gjerdetype bruka dei der (t.d. risgard)? Jmf. typane i bolk I.

20. Hadde dei gjerde som hegna inn stykke av innmarka, t.d. kjøken- eller frukthagen, ein åker som låg i kvild eller ei attlege som dei ikkje ynskte å beita. Hadde dei noko serskild nemning for desse gjerda? Kva slag gjerdeteype?

21. Bruka dei gjerde kring teigane åt dei ymse brukarane på ein gard med teigblanding? Det mest vanlege var vel merkesteinar, og vi vil gjerna ha greie på kva nemning målføret hadde for dei.

22. Bruka dei gjerde langs vegen der beista vart jaga når dei skulle på beite, eller når ein drog til støls med dei? Kva kalla dei slike gjerde? Døme: geil, burekkje. Kva slag gjerdetype vart bruka? Ofte kunne dette gjerdet vera heller einfelt, t.d. stenger som var lagde opp i kluffer.

23. Hadde dei serskild nemning på gjerde kring utslåtter? I Hardanger kalla dei dette gjerdet slaottegar. Kva gjerdtype bruka dei?

24. Hadde dei gjerde som skilde mellom vårbeitemark og sumarbeitemark? Hadde dei noko nemning for det, og kva gjerdetype bruka dei?

25. Laut dei laga gjerde på farlege stader, t.d. berg og stup, for å hindra at beista gjekk utfor? Hadde dei noko nemning på eit slikt gjerde? På Voss heiter det vaogagar. Kva gjerdetype bruka dei?

26. Kva kalla dei gjerdet kring kyrkja? Har nemninga skift i seinare tid? Kva gjerdetype vart bruka der? Dette gjerdet var vel sers forseggjort, og det er forvitneleg at det finst døme på at dei kunne bruka tømra gjerde i dette høvet.

Ovtru

27. Kjenner folk til truer som knyter seg til gjerde? Frå Romerike fortelst t.d. dette: "Skulle Nogle oveer eller gjennom et Gjærde, saa maa de enten klyve over Alle, eller maa de smyge Alle. Hvis Nogle klyve over, og Nogle smyge, faa disse Sidste "Fang". Dog kan dette forhindre, dersom baade de, som klyve, og de, som smyge, Alle spytte 3 Gange hver...".

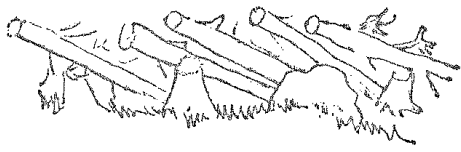

Fig. 1 A

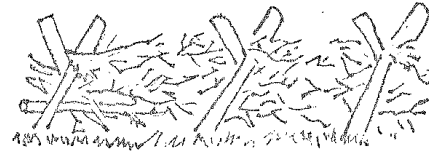

Fig. 2 A

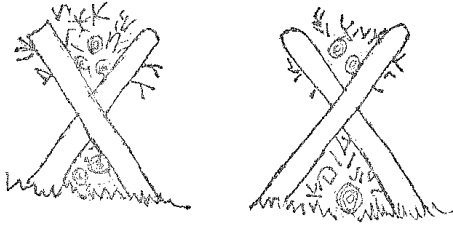

Fig. 2 B, 2 C

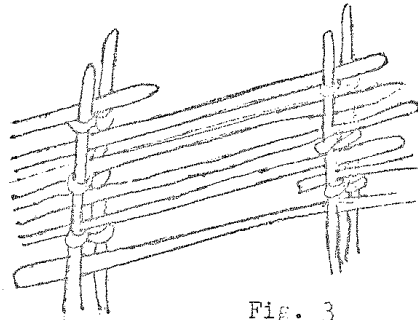

Fig. 3

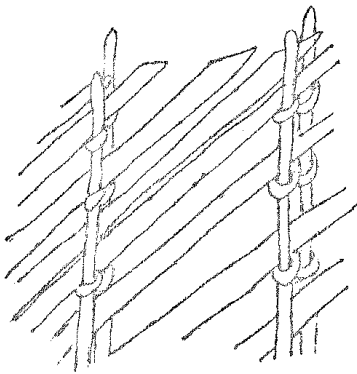

Fig. 3 B

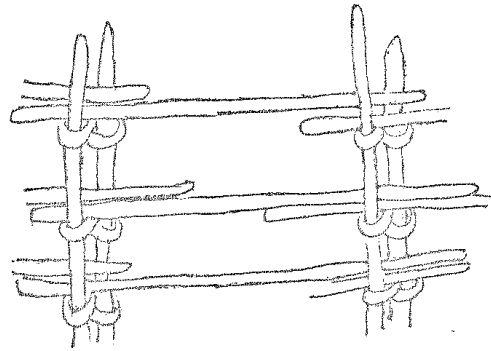

Fig. 4 A

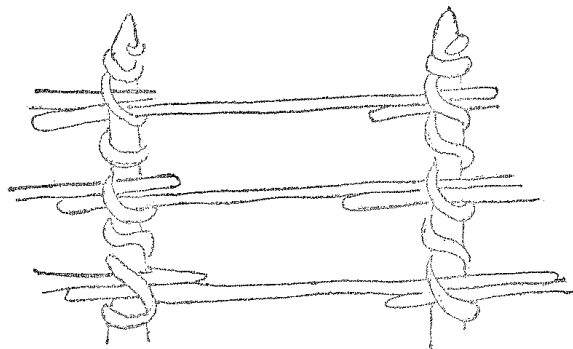

Fig. 4 B

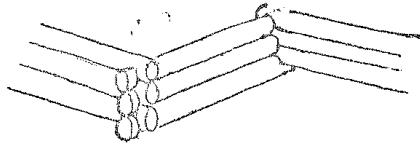

Fig. 5 A

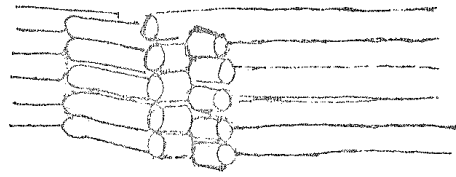

Fig. 5 B

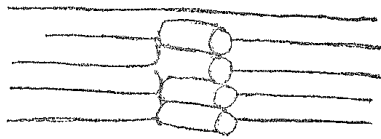

Fig. 5 C

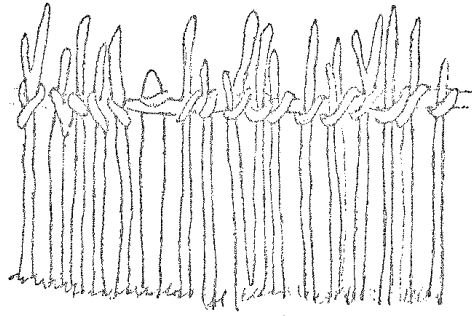

Fig. 6 A

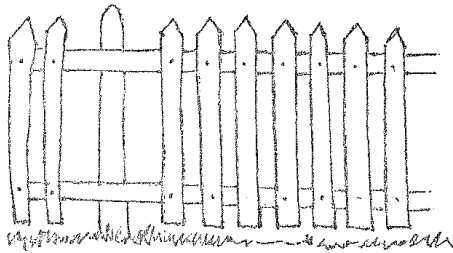

Fig. 6 B

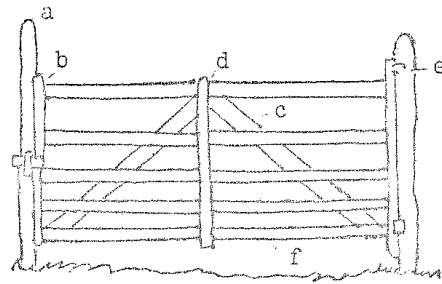

Fig. 7

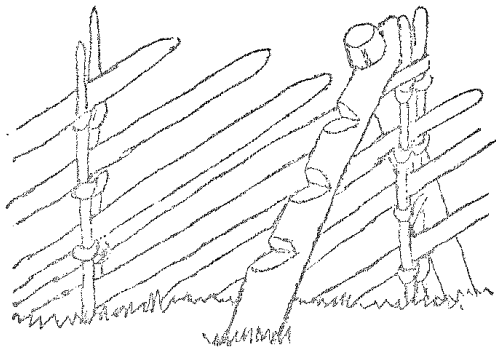

Fig. 8

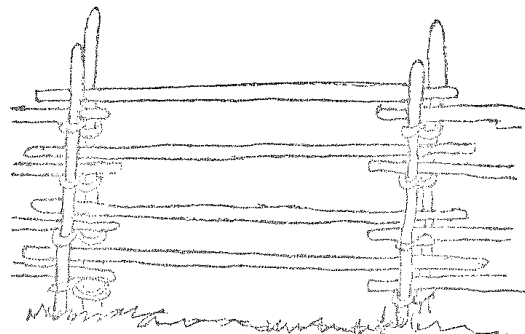

Fig. 9